

Шкурूपій О.В., Пінчук І.О., Білоброва Т.О.

ЦИКЛІЧНІСТЬ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ

У статті охарактеризовані підходи до розкриття сутності економічної циклічності. На цій основі запропоновано розглядати циклічність економічного розвитку як процес і як явище. Визначені особливості економічної циклічності, притаманні сучасному періоду економічного розвитку.

Ключові слова: економічна циклічність, фаза циклу, криза.

Постановка проблеми і її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. Циклічність є об'єктивною закономірністю розвитку ринкової економіки, зумовленою природою ринку. Вже понад два століття циклічність як об'єкт аналізу знаходиться в центрі уваги провідних науковців-економістів, які у різні часи намагалися пояснити причини, що зумовлюють особливості її протікання. Дослідження циклічності економічної динаміки має на меті не лише виявлення її основних закономірностей, але й прогнозування наслідків та розробку на цій основі заходів зі згладжування її негативних проявів і програм державного антициклічного регулювання. Особливої актуальності зазначене коло питань набуває у наш час – коли трансформації зазнають основні економічні процеси, спричинені світовою фінансово-економічною кризою.

Метою статті є дослідження сутності економічної циклічності та формулювання на цій основі нових підходів до пізнання циклічності економічного розвитку як процесу і як явища.

Виклад основного матеріалу досліджень. Питання еволюції концепцій циклічності є доволі ґрунтовно дослідженим як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями (Р. Лукас, П. Самуельсон, У. Мітчелл, В. Геєць, М. Кондратьєв, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, А. Гальчинський, Ю. Яковець, Дж. Кейнс, А. Бернс, С. Мочерний, В. Іноземцев, С. Глазьев, Е. Хансен, К. Маркс, С. Кузнець, Дж. Штігліц, Х. Мінські, Н. Рубіні та ін.). У наш час відповідно до різних підходів існує декілька сотень теорій економічних циклів, у яких з різних наукових позицій пояснюються причини та наслідки економічних коливань, підходи до їх регулювання тощо. Однак реальність свідчить про те, що в сучасних умовах масштабних економічних трансформацій, наявні теоретичні підходи до з'ясування сутності циклічного розвитку потребують оновлення; існує потреба подальших наукових досліджень цього спрямування. Кожна розроблена теорія відповідає, насамперед, викликам свого часу, тому найбільш актуальною вона є, зазвичай, саме на період її створення. Зважаючи на це, у міру змін у суспільстві та економіці (у наш час, передусім, зважаючи на вплив світової економічної кризи), виникає потреба модернізації та адаптації концептуальних підходів до з'ясування сутності економічної циклічності, про що свідчать всі без виключення дослідження цього спрямування. Нині, зокрема, назріла потреба у розробці оновленої наукової теорії циклічності, яка б відповідала сучасним умовам та особливостям розвитку світового господарства, а також змогла пояснити характерні прояви циклу і його фаз, зумовлені трансформацією капіталістичних відносин.

А. Гальчинський, зазначає: «...чим більше економічна наука зосереджує свої зусилля на обґрунтуваннях закономірностей циклічного розвитку, тим очевиднішою стає невичерпність зазначеної проблематики. Це з особливою переконливістю доводить

криза 2008-2009 рр., яка висвітлила не лише наявність великої кількості «білих плям» у просторі відповідних досліджень, а й їх методологічну неадекватність новітнім суспільним трансформаціям. Звісно, у кожному конкретному випадку можуть мати місце найрізноманітніші пояснення, однак серед них я б виділив головне – відсутність фундаментальних досліджень циклічності як складного за своїм змістом системного явища, що не обмежується параметрами суто економічних детермінантів» [1, с. 16-17].

Попередні дослідження цієї проблеми були багатопланові. Проте основні спрямування можна визначити досить чітко – це визначення циклічності: 1) як прояву економічної нестабільності; 2) як форми розвитку національної економіки. Циклічність – це форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого, це рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабі економіки в цілому до іншої. Циклічність можна розглядати як один із способів саморегулювання ринкової економіки [2, с.264]. Циклічність як форма розвитку економіки становить загальну форму руху національної економіки і світового господарства в цілому, що припускає зміну революційних та еволюційних стадій розвитку економіки, економічного прогресу і виражає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства (безперервне коливання ділової активності й падіння ринкової кон'юнктури, чергування екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання) [3]. Отже, у цілому циклічність визначається як процес, як тісно пов'язана послідовність станів, якій притаманні певні особливості та прояви.

Разом з цим, ґрунтовність попередніх досліджень (Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, М. Туган-Барановський, У. Мітчел, Р. Лукас та ін) забезпечує ту необхідну основу, на якій базується у наш час переважна більшість наукових уявлень про природу фінансово-економічної кризи, що триває нині, а, отже, і сучасні погляди стосовно теорії циклічності.

Загалом, вирішення цієї проблеми, на нашу думку, слід шукати в сфері розгляду циклічності як процесу і як явища. Сутність циклічності як процесу досліджена досить глибоко, про що свідчать вагомні наукові доробки у цьому напрямі. Цей аспект є більш популярним через те, що циклічність апіорі пов'язана з виникненням кризи. Тому передусім виникає питання, як скоро економіка вийде з цього стану і яким чином відбудуватимуться процеси відновлення. Проте, для того, щоб відповісти на таке актуальне сьогодні для суспільства питання, треба знати причини виникнення криз, а, отже – з'ясувати сутність циклічності, що ми пропонуємо здійснювати через розгляд циклічності як явища.

Циклічність як явище, тобто як зовнішній прояв сутності, що пізнається через властиві їй прояви, значно менше досліджено, порівняно з циклічністю, що розглядається у наукових дослідженнях здебільшого як процес, який реалізується на певному відрізку часу – від кризи до кризи. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне розкрити цю проблему у двох аспектах:

1. Перший аспект розгляду висвітлює циклічність як явище у значенні форми, в якій сутність постає на «поверхні». Відомо, що явище – це форма прояву сутності, а сутність полягає у тому, що циклічність – це форма розвитку економіки. Тлумачний словник основних філософських термінів визначає явище як сукупність зовнішніх, поверхневих властивостей предметів, які доступні пізнанню на рівні чуттєвого сприйняття [4, с. 189]; те, у чому виявляється, розкривається сутність, а також взагалі будь-який прояв будь-чого [5, с. 793]. Форма – це спосіб прояву, здійснення чи вираження чого-небудь [4, с. 180]; зовнішній вираз чого-небудь, обумовлений певним змістом [5, с. 743]. Таким чином, розгляд циклічності як явища спрямовує на концентрацію уваги на формах її прояву в цілому. Розглядаючи циклічність як явище ми даємо їй оцінку і робимо висновок про те, чи дійсно події, що відбуваються – це

форми прояву циклічності економічного розвитку (його динаміки). Якщо явище визначене невірно – сутність викривляється і прояви циклічності не визнаються як такі. Іншими словами, окрім діагностики через причини, важливо правильно розпізнавати явище циклічності по формі. Вірне розуміння явища дозволяє визначити головні методологічні підходи і спостерігати циклічний процес у динаміці, за умов осягнення його сутності та причин. У цілому можна сказати, що розгляд циклічності як явища доповнює існуючі підходи до діагностування стану та динаміки національної економічної системи. Правильне трактування сутності, в свою чергу, визначає (спрямовує) дії економічних суб'єктів.

2. Другий аспект розгляду висвітлює циклічність як низку явищ, що відбуваються у певній послідовності, з поверненням у вихідну (за змістом, але не обов'язково за рівнем) точку їх започаткування; як сукупність взаємообумовлених явищ, а саме – єдність фаз циклічності. Такий аспект наукового аналізу, безумовно, повинен мати місце разом зі з'ясуванням сутності циклічності у цілому та змістовністю його окремих фаз. Це пояснюється тим, що, незважаючи на різні підходи до визначення фаз циклу та їх змісту, – а) зростання та рецесія; б) зростання, пік, спад, дно, – незмінним залишається склад та послідовність. Навіть у тих випадках, коли фаза дна (або піку) нівелюється заходами антициклічного регулювання, її врахування у складі циклу залишається важливим для розкриття циклічності як явища через те, що саме у їх повноті та сукупності виявляється її (циклічності) повний зміст. Крім того, всі цикли можна вважати істинно циклами лише у випадках, коли повністю проходять всі фази. Це стосується також тих випадків, коли відбуваються раптові збурення в економіці, спричинені раптовими непередбачуваними подіями (зовнішні шоки, природні явища), оскільки у будь-якому випадку повернення у попередній стан не відбувається швидко і вимагає певних заходів. Потребує уваги також перебіг фаз, який відображає процес у динаміці і одночасно сутнісно визначає загальний економічний зміст циклічності.

Циклічність як явище проявляє себе у наступних формах:

1) класичні форми прояву явища циклічності: періодичність виникнення, тренд (висхідний вектор руху, прогресивність розвитку (по спіралі), багатомірність;

2) сучасні форми прояву явища циклічності: видозмінена амплітуда коливань, посилення прояву сезонних коливань, синхронізація та глобалізація, взаємозв'язок і взаємозалежність циклів (циклів різної довжини, циклів національних економік в рамках світового господарства, циклів у окремих сферах і галузях в рамках національної економіки).

Циклічність економічного розвитку дуже добре піддається характеристиці за принципами, систематизованими А. Гальчинським [1, с. 18-22]. Сутність першого принципу полягає у тому, що циклічність завжди кореспондується із принципом історизму кожного суспільного явища, з незаперечною істиною, за якою всі без винятку системи історичні у своїх функціональних межах, їхній розвиток має початок і кінець. З огляду на це логіка циклічності у найбільш загальних визначеннях може бути представлена у вигляді чотирьохфазного розвитку: генезис, зрілість, занепад, криза. Йдеться, таким чином, про те, що логіка циклічності – це, по суті, логіка утвердження і реалізації нового – нових елементів розвитку і принципово нової комбінації структурних зв'язків між ними. Циклічність – це невід'ємний атрибут розвитку, без якого розвиток є неможливим.

Другий принцип стосується системної взаємозалежності і субординованості різнотипних за своїм змістом циклів. Відповідні кореляції не завжди функціонально виражені та часто набувають вигляду опосередкованих; тобто очевидних зв'язків і таких, що не виявляються назовні. Йдеться про надзвичайно складну і ще мало досліджену наукою проблему. Вона має декілька аспектів, стосується, насамперед,

циклічних коливань у фізичній природі та їх проекції на суспільні процеси, а також специфіки цивілізаційних трансформаційних циклів.

Третій принцип полягає в тому, що консолідуючу функцію у суспільному розвитку перебирають на себе цивілізаційні цикли. З огляду на це, більш коректно видається така трирівнева субординація визначальних типів циклічних трансформацій: цикли глобально-цивілізаційного процесу – соціальні цикли – економічні цикли. В свою чергу кожен із зазначених типів циклічності має виокремлені різновиди. В структурі глобальних циклів – це цикли локальних цивілізацій, цикли формаційного розвитку (феодалізм, соціалізм, капіталізм), цикли глобальних гегемоній та інші. Соціальні цикли поєднують цикли соціальної стратифікації, цикли довіри, демографічні цикли, цикли оновлення еліт; економічні – короткі, середні та довгі цикли, фінансові та грошові (загальні та специфічні) цикли, цикли технологічних перетворень.

Четвертий принцип: синхронність циклічних коливань «формується завдяки власним силам саморозвитку» (П. Самуельсон). У цьому випадку не виключаються впливи зовнішніх чинників. Вони можуть (як це зазвичай дійсно відбувається) стимулювати або стримувати (інколи й загалом нівелювати) амплітуду циклічних коливань [1, с. 24].

При обґрунтуванні новітніх концептуальних підходів до визначення сутності циклічності економічного розвитку та притаманних цьому явищу змістовних відмінностей за умов сучасності, на нашу думку, потрібно враховувати таке:

1) об'єктивність умов міжнародної економічної інтеграції та глобалізації, що є причинами посилення впливу зовнішніх факторів та виникнення процесів трансферу циклів (або окремих фаз циклів);

2) посилення та трансформацію ролі держави як основного інституту та регулятора таких процесів, появу на арені наднаціональних органів регулювання (міжнародних організацій, інтеграційних угруповань тощо);

3) перехід від суворо антициклічної політики до політики згладжування наслідків циклічних коливань і надмірного регулювання економіки під час рецесій.

Економічна циклічність, як і будь-який процес або явище з часом зазнає змін під впливом різноманітних факторів, що спричиняє появу нових форм прояву циклічності, якісно видозмінюючи її природу.

В сучасних умовах, специфіку яких визначають монополістична структура ринків, державне регулювання економіки, науково-технічний прогрес, поширення процесу глобалізації (інтернаціоналізації) виробництва – форма та механізм економічної циклічності є іншими [6, с. 93]. Дійсно, сучасні економічні цикли істотно відрізняються від циклів кінця XIX – першої половини XX століття. Це знаходить свій прояв у наступному [7]:

1) у них відсутня фаза депресії як обов'язкова, хоча, якщо спад дуже глибокий і тривалий, то фазу рецесії називають депресією. Це спричинене посиленням регулювання циклічності та появою нових підходів до цього процесу;

2) зникло чітке розмежування між поживавленням та піднесенням. Ці фази об'єднуються в одну, яку називають розширенням виробництва. Виділяються верхня (бум), та нижня (спад) точки ділового циклу, тобто відбувається згладжування амплітуди коливань внаслідок регулювання процесів, викликаних циклічністю;

3) визначається рівнодіюча тривалого економічного зростання – тренд, коливання навколо якого змінюють цикл, оскільки цикл розвивається по спіралі;

4) змінюються параметри фаз циклу: підйоми стали тривалішими у часі і більші за масштабами, спади коротшими;

Особливості сучасних економічних циклів такі [6, с. 93; 7]:

1) швидкоплинний розвиток науково-технічного прогресу спричиняє потребу і робить можливим частіше оновлення основного капіталу, внаслідок чого повторюваність криз також стає частішою. Крім того, доволі динамічні темпи науково-технічного прогресу обумовлюють прискорення оновлення основного капіталу, яке спостерігається у всіх фазах циклу, включаючи фазу кризи. В результаті, перевиробництво товарів, як характерна риса кризи, змінюється на перевиробництво капіталу та хронічне недовантаження виробництва. Це призводить до розмивання класичної, пофазної динаміки циклу і циклічного характеру відтворення в цілому.

2) інтернаціоналізація виробництва, поглиблення науково-технічного співробітництва, глобалізація економіки та розвиток науково-технічного прогресу зумовлюють синхронізацію економічних циклів у різних країнах та регіонах світу, а також його глобалізацію. В умовах глобалізації виробництва під впливом міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації господарських зв'язків цикл став носити світовий характер.

3) державне антициклічне регулювання спрямовується на недопущення перегріву економіки, що робить зазвичай економічні кризи не такими глибокими, а для циклу не є безумовним проходження усіх фаз. Регулююча роль держави проявляється у тому, що в антициклічних цілях воно використовує, перш за все, бюджетну політику. Під час кризи для стимулювання зростання виробництва суттєво розширюються урядові замовлення приватним підприємствам, а також державне будівництво.

Висновки. На основі проведеного у статті дослідження можна зробити наступні висновки:

– в сучасних умовах циклічність є однією з базових тенденцій динаміки, яку необхідно враховувати при аналізі розвитку економіки світового господарства в цілому та будь-якої національної економіки зокрема;

– дослідження підходів до розкриття сутності економічної циклічності показало, що її прийнято розглядати у двох основних аспектах: як прояв економічної нестабільності та як форму економічного розвитку. Проте розгляд економічної циклічності як процесу і як явища дозволяє розширити існуючі підходи та забезпечити пізнання сутності циклічності на якісно новому рівні;

– ключовими тенденціями циклічності економічного розвитку в наш час є згладжування амплітуди коливань внаслідок видозміни державного регулювання, переливання циклічних процесів за національні рамки внаслідок посилення процесів інтернаціоналізації та глобалізації, зміна параметрів економічного циклу (масштаби, амплітуда, тривалість) під впливом особливостей економічного розвитку країн та тенденцій розвитку світового господарства.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розкриття сутності економічної циклічності у прояві законів розвитку ринків та специфіки їх функціонування.

Список літератури

1. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку / А. Гальчинський. – К. : АДЕФ-України, 2009. – 391 с.

2. Економічна теорія (Політекономія, мікроекономіка, макроекономіка): навчальний посібник 2-ге вид. перероб. та доп. / Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. – К. : ЦУЛ, 2009. – 688 с.

3. Близнюк Т. П. Інноваційна діяльність підприємства в умовах циклічності розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Т. П. Близнюк. – Харків, 2008. – 20 с.

4. Петрушенко В. Л. Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Л. Петрушенко. – Львів : Видавництво нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009 – 264 с.

5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – 16-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1984. – 797 с.

6. Ивашковский С. Н. Макроэкономика: учебник. 2-е изд., испр., доп. / С. Н. Ивашковский. – М. : Дело, 2002. – 472 с.

7. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2006. – С. 385-386